

Samir Amin ve üretim tarzı tartışması

12 Ağustos 2018’de yitirdiğimiz Mısır/Fransız kökenli Samir Amin yaşadığı çağa damgasını vurmuş önemli marksist sosyal bilimcilerdendi. Yazarlığı, teorisyenliği yanında militan sosyalist kimliğiyle de tanınan bir simaydı. 87 yaşına kadar dolu dolu yaşadı, aktif ve gezgin yaşamında durmak bilmedi.

Samir Amin üzerine Sol Haber’de 17 Ağustos tarihinde Korkut Boratav’ın, 18 Ağustos’ta Birgün’de Vijay Prashad’ın birer değerlendirmesi yayımlandı; 19 Ağustos tarihli Birgün Pazar’da da İ. Wallerstein’in, K. Boratav’ın, H. Kozanoğlu’nun, F. Başkaya’nın ve H. Erdoğan’ın Samir Amin hakkındaki yazılarını içeren bir dosya yer aldı. Biz bu değerlendirmelerde hiç değinilmeyen ama Amin’in çok önemseydiği kapitalizm öncesi üretim tarzı tartışması alanına girmek ve Amin’in yaklaşımına eleştirel bir bakış atmak istiyoruz.

Aslında bu eleştirel bakışımız yeni de değil. 1970’lerde doktora tezimizi yazarken başlayan ve nihayet Şevket Pamuk’un 1988’de yayınlanan bir kitabında (*Osmanlı –Türkiye İktisadi Tarihi, 1500-1914*, Gerçek Yn.) Amin’in Vergisel Üretim tarzı (VÜT) kavramını benimseyerek Osmanlı toplumuna uygulamasına kapsamlı bir eleştiri yöneltmemizle devam eden bir süreç. (Bu yazımız “Osmanlı İktisat tarihi Üzerine” başlığıyla 11. Tez, 8. Kitap, Ekim 1988’de yayımlandı, sonra da makalelerimizi derlediğimiz *Feodalizm ve Osmanlı Tartışmaları*, İmaj Yn., 1998 içinde kitap formatına dönüştü. Şimdiki yazımız da esas olarak bu eleştirel analizimize dayanmaktadır.)

Aslında S. Amin ile kişisel tanışıklığımız olmadı. Onun kuşağından ve kısmen onun formasyonundan Celso Furtado gibi seminer hocalarım oldu; daha önemlisi onun yakın çalışma arkadaşı ve fikirdaşı olan Kostas Vergopoulos “vekâleten” esas tez danışmanım oldu. Tezimde Amin ile Vergopoulos’u doğrudan eleştirmedim, ama Asya Üretim Tarzı (AÜT) eleştirim ve Osmanlı toplumsal formasyonunu ele alış biçimim esasen dolaylı olarak bu isimlerin gerek üretim tarzı kavramına yaklaşımlarına gerekse bunun Osmanlı toplumuna uyarlanmasına dolaylı bir eleştiri niteliğindeydi. (1978’de savunduğum doktora çalışmamın birinci cildi, *Feodali zmden Kapitalizme, Osmanlı’dan Türkiye*’ye başlığıyla 2016’da Yordam Kitap’ta yayınlandı.)

S. Amin, tezlerini, Avrupa-merkezci bakış açılarının tam aksi kutbuna yerleştirmeye hep özel bir önem göstermiştir. Bu yaklaşım onu yanlıslara da sürüklemiştir. Batı'da doğan ve gelişen marksizmin de Avrupa-merkezcilik sapmasını içinde taşıdığını düşünmüş ve kendi tarih tezlerini buna karşı-denge oluşturacak bir biçimde oluşturmaya çalışmıştır. Bu yönelişlerinde marksizmin mutlaka geliştirilmesi gerektiğine olan inancı da belirleyici olmuş ve Marx'ın işlenmemiş bir alıştırmaya bırakıldığı AÜT kavramını VÜT kavramına dönüştürerek onu kapitalizm öncesinin toplumlarını açıklamanın genel geçer anahtarı mertebesine yükseltmiştir. Bunu, merkez-çevre tanımını farklı bir tarihsel konumlanma içine oturtarak yapmaya çalışmıştır.

Bu konudaki tezlerini 1973'te (*Eşitsiz Gelişme. Çevre kapitalizminin toplumsal formasyonları üzerine deneme* adlı kitabında) geliştiren Amin'e göre, kapitalizm öncesi formasyonların merkezindeki hakim biçim "vergisel formasyon"dur; köleci, feodal ve ticari formasyonlar bunun "çevre"sinde yer alırlar. Bununla birlikte, feodal üretim tarzı vergisel üretim tarzının bir varyantıdır; ancak eski Mısır, Çin ve bunlara sonradan katılan Hindistan gibi merkez formasyonlarına kıyasla B. Avrupa ve Japonya toplumsal formasyonları çevrenin geri ve tamamlanmamış vergisel formasyonlarıdır. Vergisel formasyon esas itibarıyla kendi içsel dinamizmine dayalıdır; bu anlamda kendi içine dönüktür ve olağan evrim yolunu temsil eder. Kapitalizm öncesinin çevresel formasyonları ise, içsel dinamizmleri ile tamamlanmış (olgun) vergisel formasyonların etkilerinin karşılıklı etkileşimiyle açıklanabilir. Bu anlamda kendi içlerine dönük değillerdir ve istisnai yolları oluştururlar. Olgun vergisel formasyon merkezleri (Mısır, Çin, Hindistan) çevresinde öbekleşen Akdeniz-Avrupa (Eski Yunan, Roma, Arap ve Osmanlı dünyası), Kara Afrika ve Japonya ve periferilerinden birinden, Avrupa'dan, kapitalizm doğacaktır. S. Amin buradan üçüncü dünyacı tezlerine istediği dayanağı bulacaktır: Kapitalizm büyük antik vergisel uygarlıkların içsel dönüşümünden değil, bu uygarlıkların çevresinden doğmuştur. Bugünkü kapitalist dünyanın esas çelişkisi de gelişmiş merkezi ile geri kalmış çevresi arasındadır ve bir kez daha kapitalist dünyanın kesin ve köklü dönüşümü ancak çevreden başlayabilir.

S. Amin, 1973'te "Bizans İmparatorluğu ve sonradan onun mirasçısı Osmanlı İmparatorluğu da vergisel sistemin çevresel formasyonlarını oluştururlar" hükmünü vererek bu formasyonları feodal yapıya yakın olarak gördükten sonra, K. Vergopoulos'un 1977'de yayınlanan kitabına yazdığı "Önsöz"de, "ne Bizans İmparatorluğu ne de izleyicisi Osmanlılar Batı'nın feodal toplumları gibi örgütlenmişlerdi" deyip "Osmanlı vergisel üretim tarzı" kavramını kullanabilmektedir. Bu kavramsallaştırmaların ve görüş değişikliklerinin nedenleri de ikna edici bir biçimde ortaya konulamamaktadır. Amin'in kavram sistemi çok gevşek bir şekilde oluşmuş gözükmektedir. Buna bir başka örnek de, feodalleşmeyi ideal modele göre bir sapma olarak tanımlaması (ama "ideal modelin" ne olduğunu tanımlamaması), feodalleşmeyi toplumların sadece çöküş dönemlerinde, merkezi iktidarın zayıflamasıyla ortaya çıkan bir gerileme olarak görmesidir. Bu durumda feodalleşmeyi büyük bir hatayla sadece üstyapıda/siyasal düzeyinde kavramakla kalmamakta, tutarlı bir feodal üretim tarzı yaklaşımına da sahip olmadığını göstermektedir. Partikülerist Osmanlı tarihçilerinin yaptığı da esasen bundan başka bir şey değildir.

Amin'in Batı Avrupa'da 12. Yüzyıla kadar artığın fief dışına pek çıkmadığını iddia etmesi, yani kendi içine kapalı üretim birimleri tarif etmesi kadar, feodal üretim tarzının çözülmesinde uzak ticaretin belirleyici önemini vurgulaması da Pirenne'in (ve onun izinden giden Sweezy'nin) Ortaçağ tarihçiliğinin gündeminden 20. Yüzyıl ortalarında düşmüş görüşlerini yansıtır.

VÜT kavramını ortaya atan S. Amin'dir; ama bu kavram AÜT'ün bir varyantından başka bir şeyi de ifade etmemektedir. AÜT kavramının her araştırmacı tarafından yeniden gözden geçirilmesi, kendi analizinin gereklerine göre eklemeler veya çıkarmalar yapılması o kadar yaygın yapılmıştır ki, bugüne kadar yapılmış AÜT tanımlarına "özgün katkılar" yapmak doğrusu çok zordur. Nitekim S. Amin'in katkısı da bir isim değişikliğinden, AÜT'ün daha esnek bir tanımından ve kavramın üçüncü dünyacı tezleri bakımından daha işlevsel bir çerçeveye oturtulmasından öteye gitmemiştir.

Bütün bunlar bir yana S. Amin'in asıl önemi, üçüncü dünya ülkelerinin kapitalist emperyalizmden kopmadan bir geleceklerinin olamayacağı, emperyalizmin kurumsal yapılarının tahakkümünün mutlaka kırılması gerektiği, "Güney" ülkelerinin Aydınlanma olmadan ilerleyemeyeceği, sınıf çelişkilerinin kimlik ve kültür öğeleriyle maskelenmemesi gerektiği, millileştirmelerin ve devlet müdahalelerinin vazgeçilmezliği konusundaki kararlı bir devrimci duruşu her daim sergilemiş olmasındandır. Onu ve mücadelesini saygıyla anıyorum.

haber.sol.org.tr/yazarlar/oguz-oyan/samir-amin-ve-uretim-tarzi-tartismasi-245817